

Csont-ízületi elváltozások ábrázolása a képzőművészetben (3. rész)

Józsa László dr.

Országos Baleseti és Sürgősségi Intézet, Budapest

V. ÍZÜLETI GYULLADÁSOK

Az ízületek duzzanata, deformálódása, sok esetben megfigyelhető, elsősorban a középkor és az azt követő időszak festményein, miniatúráin, ám elvétve jelenítik meg szobrokon és szinte sohasem kerámia tárgyakon. Az időnként jól látható, máskor csak diszkrét jelekből következtethető ízületi gyulladás etiológiája gyakran rejtve marad. A két, leggyakoribb kórképet, az osteoarthritis és az idült rheumatoid polyarthritis többnyire nem lehet elkülöníteni a festmények alapján (Dequeker 1977, 1988).

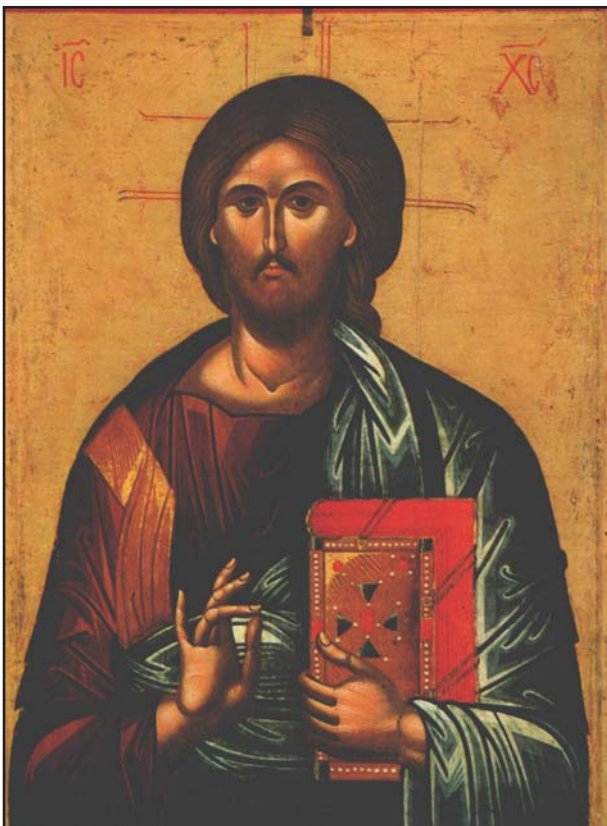
Az osteoarthritis (osteoarthritis deformans) nem csak az ember megbetegedése, hanem a dinosaurusoktól kezdődően a törzsfajlás során valamennyi törzs (madarak, emlősök) egyedeinek maradványain, kb. 300 millió éve előfordul. Az őskortani leletek tanúsága szerint a barlangi medvét, a barlangi oroszlánt éppúgy kínozták, mint a napjainkban (szabadon és fogságban) élő majmokat, emberszabásúakat. Mostanság is a legtöbbször előforduló csont-ízületi elváltozás az emlősök (és természetesen az emberek körében). A paleopathológiai vizsgálatok a Homo erectus (kb. fél millió éves) maradványain is kimutatták. Incidenciája korok és földrajzi régiók, valamint rassz-béli hovatartozás szerint tág határok között változott. Egyes beszámolók 2-4%-os, mások 70-80%-os előfordulásról tudósítanak. A középkori magyarországi leleteken 10% körüli, a Bizánci Birodalom területéről előkerültek 30-40%, Nagy Britannia területén 50% fölötti morbiditást találtak. A tényleges gyakoriságának megfelelően sokszor szerepel művészeti alkotásokon, még a sablonosnak tekintett ortodox ikonokon, falfestményeken is. Némi segítséget jelenthet a pontos kórismében, hogy az osteoarthritis ritkán eredményez ulnaris deviációt, kontraktúrákat, gyakorta pedig egyetlen ujj ízületeit érinti. A bizánci stílusban készült ikonokon néhány szent és arkangyal kezén ismerhető fel (54. és 55. kép), de olykor még Krisztusnak és Máriának is osteoarthritisos ujjakat festettek (56., 57. és 58. kép). A nem szakrális képeken elsőként talán Leonardo da Vinci alkotásán

54. kép Mihály arkangyal. (XIV. századi ikon). Mindkét kéz ízületei duzzadtak, deformáltak. Az arkangyalnak jókora golyvát festett a művész. A kinagyított részleten a bal kézen az MP és PIP, a jobban a PIP ízületek osteoarthritisét állapíthatjuk meg. A bal mutatóujj radiális deviációja mérsékelt fokú. (Chora monostor, Isztambul).

55. kép. Szent György (XIV. századi ikon).
A szentén jókora diffúz strómát és a jobb kéz ujjain
a PIP ízületek osteoarthritisát ábrázolta a művész.
(Székesegeyház, Kappadokia).

56. kép. Az ikonképen (XVI. század) Krisztus jobb kezén
a PIP ízületek duzzadtak, feltehetően osteoarthritis miatt.
(Dionysios Kolostor, Athosz, Görögország).

57. kép. A „Trónoló Krisztus” című ikonon (XVI. század) Jézus ujjainak MP és PIP ízületei duzzadtak, deformáltak (osteoarthritis?). (Bizánci Múzeum, Athén).

58. kép. „Krisztus születése”. Ismeretlen osztrák festő temperaképe (1450 körül). Mária bal mutatóujja deformált, a proximális és distalis interphalangealis ízület duzzadt. Az elváltozás valószínűleg osteoarthritis-t ábrázol. (Keresztény Múzeum, Esztergom).

59. kép. Leonardo da Vinci: *Hölgy hermelinnel*. A mutatóujj PIP ízületének duzzanata. (Szépművészeti Múzeum, Krakkó).

(59. kép), ezt követően pedig egyre nagyobb számú festményen figyelhetjük meg (60. kép). Finnországban napjainkban is tömegesen fordul elő osteoarthritis, s nem csodálkozhatunk azon, hogy Akseli Gallen Kallela a Kalevala-illusztrációin is többször megörökítette (61. és 62. kép). Számtalan olyan alkotást ismerünk, amelyek feltűntetik a kéz ujjainak elváltozását, azonban nem mondható meg, hogy osteoarthritisben, vagy krónikus rheumatoid polyarthritisben szenvedett a festő modellje (63. és 67. kép).

A polyarthritis chronica rheumatica emberi kórkép, európai megjelenéséről és előfordulásáról megoszlanak a vélemények. Bonyolítja a megítélést és a feltételezhető

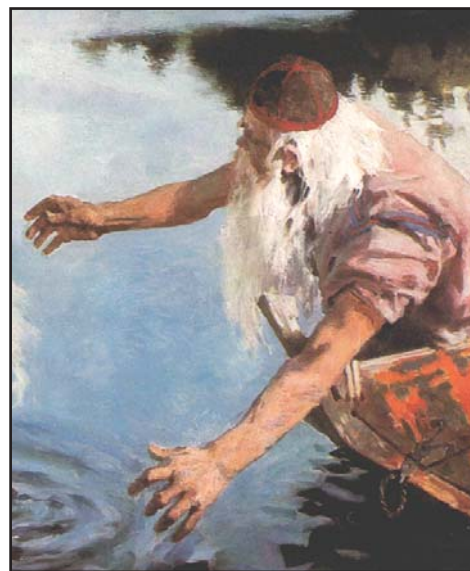
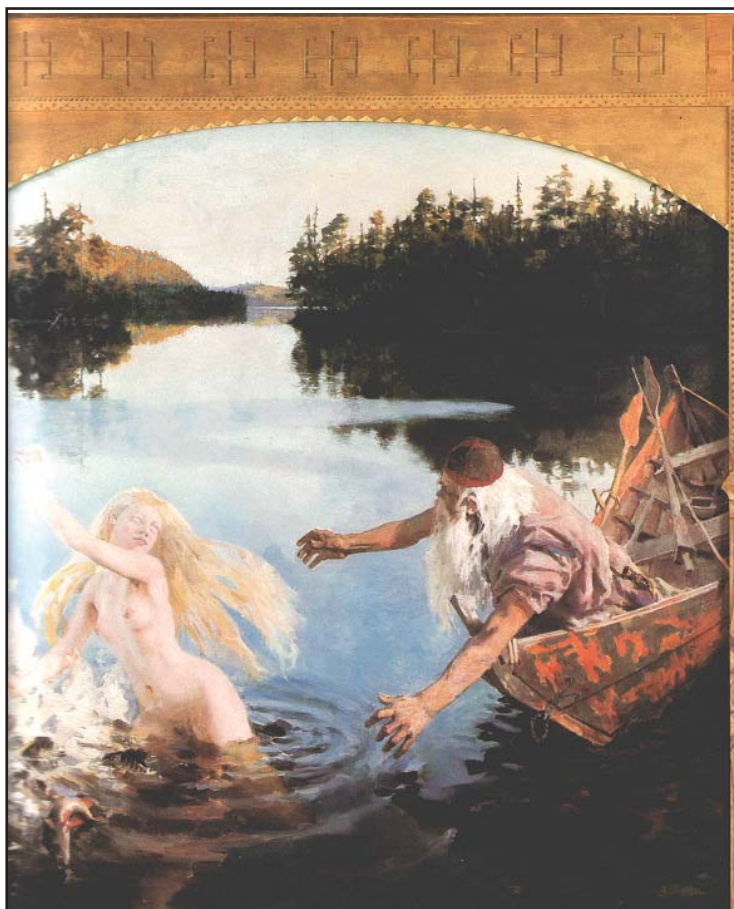
kórismét, hogy a XIX. század derekáig mindenféle ízületi bántalmat felváltva köszvénynek vagy „reumának” neveztek. A kutatók többsége „új”, és kizárólag humán megbetegedésnek tartja (Rothschild 1990, 1993). Kétségtelen, hogy a legrégebbi rheumatoid polyarthritis jeleit mutató leletek kora mindössze 4000 esztendő. Az őskortani irodalomban nagyrészt elfogadott, hogy a krónikus reumás polyarthritis (és annak különböző formái) az észak-amerikai indiánok körében alakultak ki. Európában az első orvosi leírások az 1800-as évek elejéről származnak, de Fekete-Afrikában csak az 1950-es években észlelték a megbetegedést (Adebajo 1990), és nagy ritka-

60. kép. Jacob Jordaens: *A festő és családja*. A feleség jobb kezén a MP és PIP ízületek duzzadtak, deformáltak. Feltehetően osteoarthritisben szenvedett a művész házasársa. (Prado, Madrid).

61. kép. Akseli Gallen Kallela: „A Szampó elrablása” (1893). A Szampóért küzdők között több személy kezein súlyos ízületi deformitás, az ízületek duzzanata figyelhető meg. (Atheneum, Szépművészeti Múzeum, Helsinki).

62. kép. Akseli Gallen Kallela: „Aino eltűnése” (1890-1891). Väinämöinen bal kezén a PIP ízületek erősen duzzadtak, a mutatóujj deformált. (Atheneum, Szépművészeti Múzeum, Helsinki).

63. kép. M. van Heemskerck: Oltárkép a donátorral (részlet). A donátor bal kezén deformitással járó ízületi gyulladás, feltehetően osteoarthritis látszik. (Kunsthistorisches Museum, Wien).

64. kép. Jan Gosaert: Oltárkép (részlet) a donátorral. (1535-1540 között). Az adományozó bal kezének II, IV, és V. ujja deformált, flexiós kontraktúrában rögzült. (Nemzeti Múzeum Brüsszel).

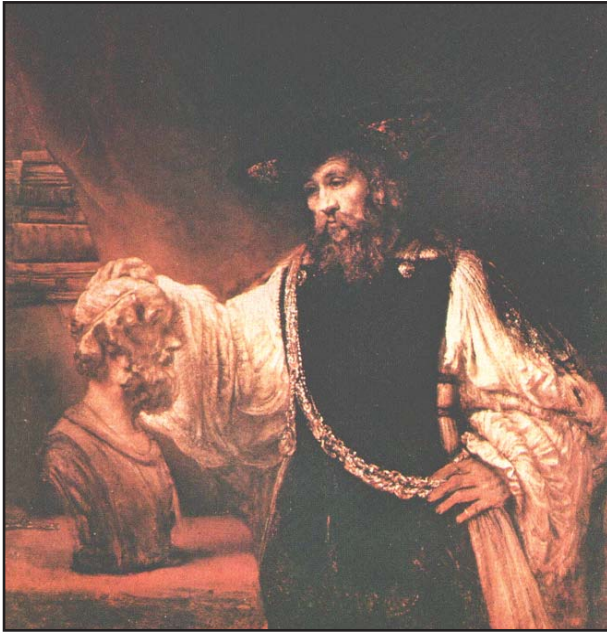

65. kép. Dél-Francia Mester: „Avignoni pieta” (XVII. század). Szt. János jobb kezén a kontrakturás ujjak egymást keresztezve rögzültek. A mutatóujj és a csukló ulnar-deviációs állásban. A kép nagy valószínűséggel idült rheumatoid arthritist tüntet fel. (Louvre, Párizs).

66. kép. Jacob Jordaens családképén (1630 körül) az egyik családtagnak a kézuji ízületei duzzadtak, a csuklótáján reumás csomó vagy synovia-cysta (ganglion) látszik.

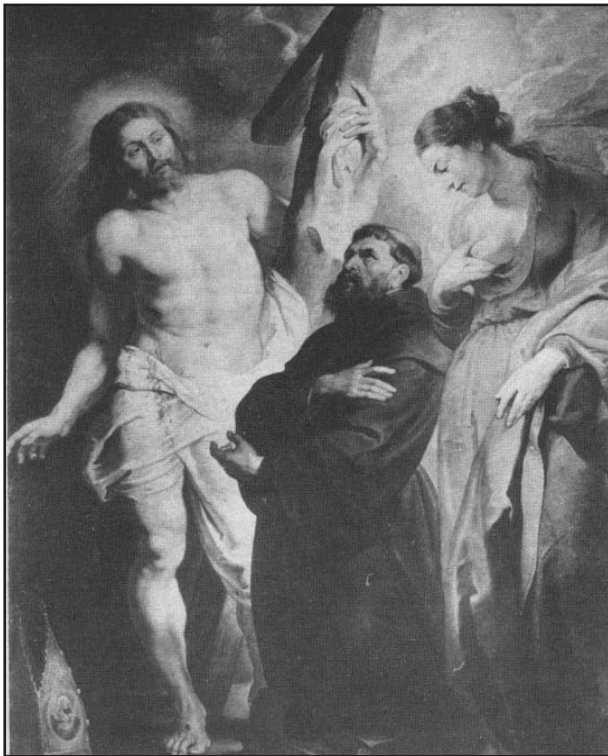
67. kép. Rembrandt: Arisztotelész Homérosz szobrával (1653). A művész a PIP Ízületek duzzanatát ábrázolta. (Metropolitan Múzeum, New York).

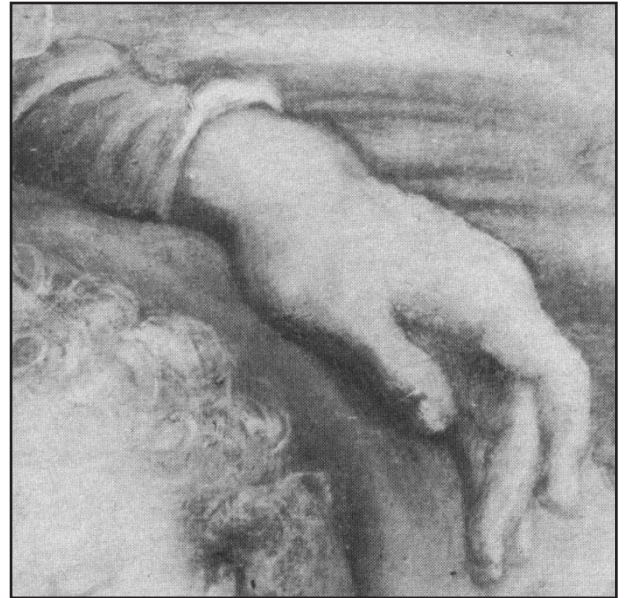
68. kép. Frans Hals: Pieter van der Broecke portréja (1653). Az ujjak és csukló ulnaris deviatioja, valamint az ujjak deformitása idült rheumás arthritisre utal. (Kenwood Iveagh Galéria, London).

69.kép. Rubens: Önarckép (1615). A MP és csukló ízület duzzanata.

70. kép. Rubens: Szt. Ágoston Krisztussal és Szűz Máriával (1615). Ágoston kezén a csukló ulnaris oldala, az ujjak MP ízületei, valamint a mutatóujj PIP és DIP ízülete erősen duzzadt, a mutatóujj deformált. A festményen a reumás polyarthritis egyik legkorábbi ábrázolása sejthető.

71.kép. Rubens: „A szent család Szt. Annával” (1633-1635).
Szt. Anna bal kezén a II. MP és csukló ízület duzzadt.

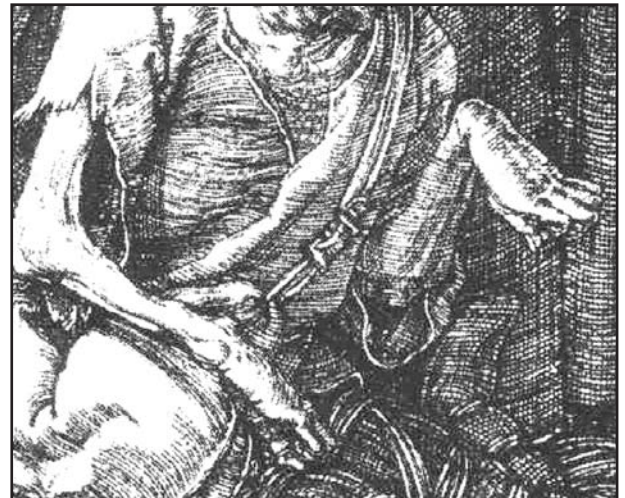
72. kép. Rubens: „A szent család Szt. Annával” (1525-1630 között).
Szt. Anna MP és interphalangealis ízületei duzzadtak.

73–74. kép. „Szt. Antal megkísértése”
(részlet). Ismeretlen németalföldi festő
műve a XVI. század közepéről.
A csukló luxatioja, az ujjak kontraktúrája
és a kéz ulnar-deviációja
chronicus rheumatooid gyulladásra
utalnak. Bár az alsó végtagok alig
látszanak, a kép arra enged következtetni,
hogy a térd kontraktúrás.
(Escorial Múzeum, Madrid).

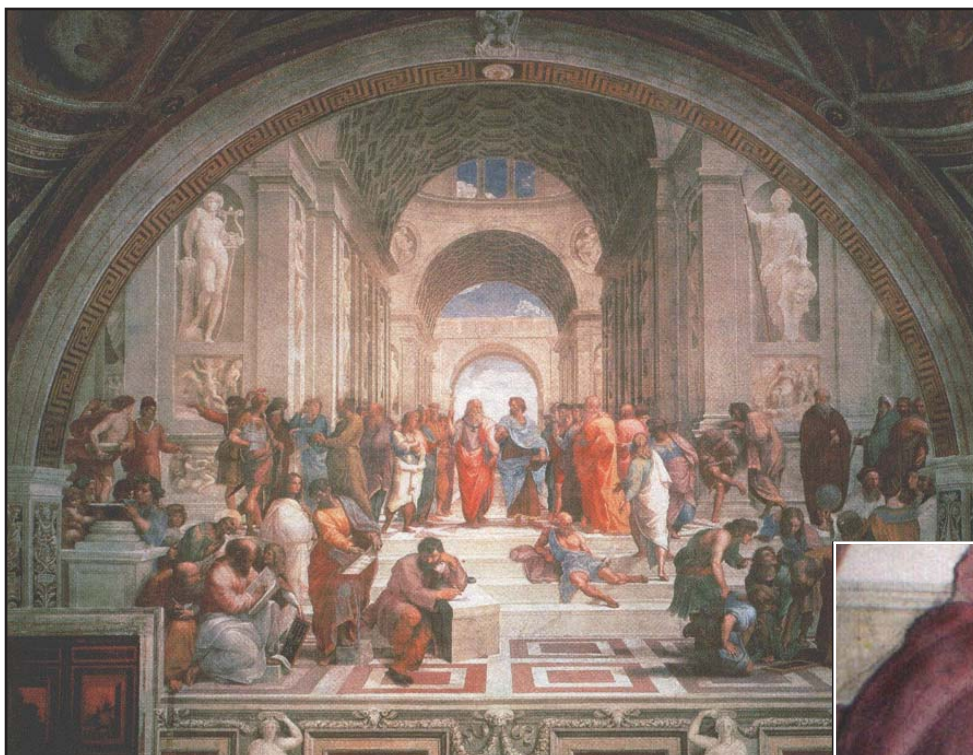

75. kép Albrecht Dürer rézmetszete (1513): „Szt. Péter és Szt. János
nyomorékokat gyógyít” (részlet). A koldusasszony kezén
szimmetrikus polyarthritist okozta súlyos deformitás és subcutan
(reumás?) csomókat ábrázolt a művész. A bal csukló és ujjak
ulnaris-deviációja, az ujjak flexiós kontraktúrája valószínűsíti
a krónikus reumás polyarthritist.
(Metropolitan Múzeum, New York).

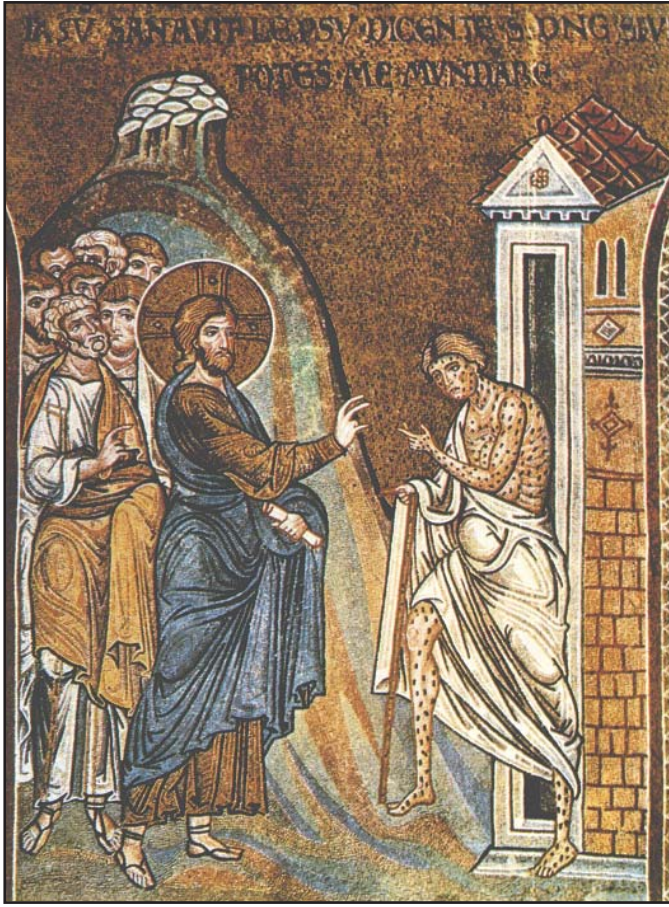

76.kép. A köszvény kezdete. Georg Cruishank rézkarca 1818. (British Museum)

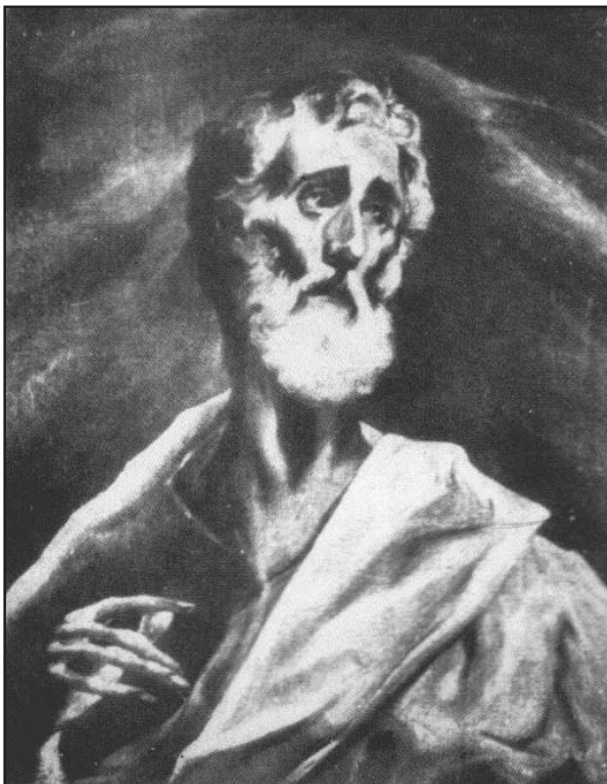

77. kép. Raphael II. Gyula pápa megrendelésére készítette el az „Athéni Iskola” című festményt (1511). A kép előterébe helyezte el kortársát, Michelangelot, akinek a jobb térdén több, (valószínűleg) köszvényes csomót ábrázolt. (Ambrosiana Galléria, Milánó)

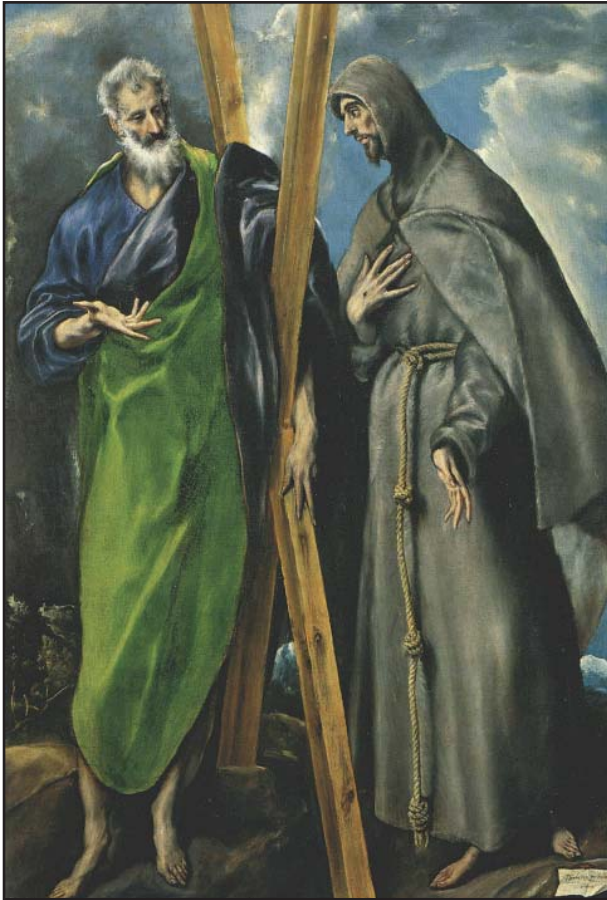

78. kép. A Monreale (Dél-Itália) katedrális XII. századi bizánci mozaikja. Krisztus meggyógyítja a bélpoklost. A beteg bőrkiütései nem leprának, sokkal inkább pikkelysömörnek (psoriasis) látszanak. A térd duzzanata esetleg psoriasisos arthropathiára utalhat.

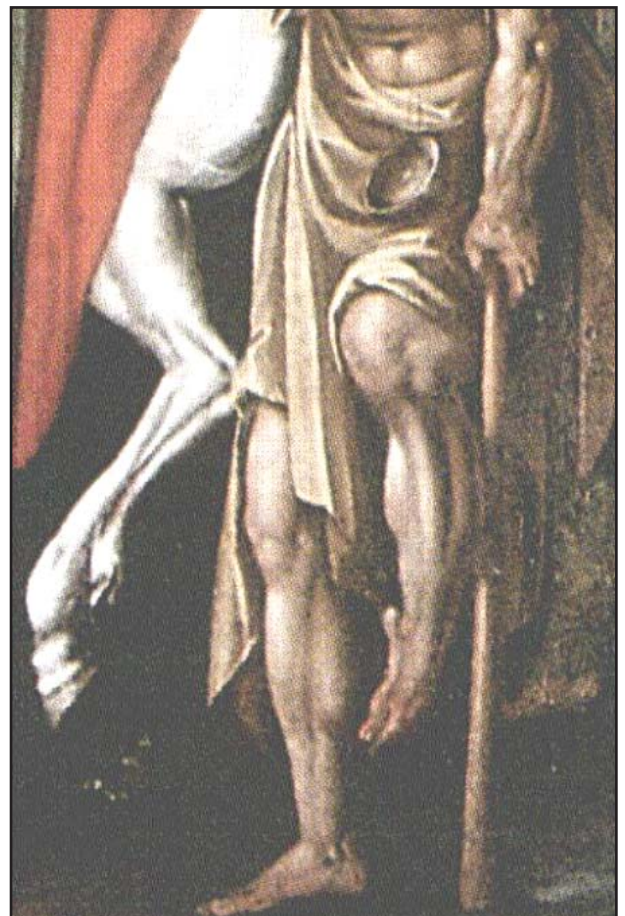

79. kép. El-Greco „Szt. Péter képe” (1607) Az apostol jobb középső és gyűrűs ujjainak középperce orsószerűen duzzadt, félig hajlított helyzetben áll. A kép valószínűleg spina ventosat (az ujjperc-csontok gümős gyulladását) ábrázolja. (Escorial, Madrid).

80. kép. El Greco „Szt. András és Szt.Ferenc” (1605 körül).
A szent kezén a nyeregízület duzzanata (nyíl),
feltehetően reumás, vagy köszvényes csomó látszik.
(Prado, Madrid).

81. kép. Dunántúli mester: „Szent Márton kíséretével”
(1670 körül). A koldus bal alsó végtagja csípőben, térdben
és bokában kontraktúrás. A hatalmas, duzzadt térd arthritist,
ízületi folyadékgyülemet sejtet. A bal felkar izomzata fejlett,
a jobb felkaré jelentősen sorvadt (L. az 51. képet).
(Szent Márton Székesegyház, Szombathely).

ságnak számít Kelet-Ázsiában is. Ellentétben az európai csont- és múmia leletekkel – amelyek között a XIX. század előtről származókon sohasem állapítottak meg a polyarthritist chronicam rheumaticam-t –, a művészi alkotásokon jóval korábban, a XVI. század végén tűnnek fel azok a festmények, amelyekből az idült reumás ízületi gyulladás valószínűsíthető (64. kép). A következő századokban mind több képen jelenik meg a rheumatoid polyarthritist miatt deformálódott kéz (65., 66., és 67. kép). Rubens (1577–1640) műveinek tekintélyes részén ismerhető fel a betegség enyhébb-súlyosabb formája. Elsőként az 1615-ben (38 évesen) készített önarcképe (69. kép), valamint Szt. Ágoston Krisztussal és Szűz Máriával című festménye (70. kép) mutatja. Az önarcképen (69. kép) metacarpophalangealis és csuklóízületét duzzadtnak, a szakrális festményen (70. kép) pedig Ágoston mutató ujjának ízületi leteit ábrázolta kórosnak. A későbbi alkotásain mind nőkn, mind férfiakon megfigyelhető a kéz ízületeinek eltérése (71. és 72. kép), olykor kontraktúrája. Rubens festményeinek elemzése alapján Appelboom (1981), majd nyomában Dequeker (1991, 1992) arra a megállapításra jutottak, hogy a művésznek idült rheumatoid polyarthritist lehetett. A németalföldi mesterek képein meglehetősen krán, a XVI-XVII. századokban annyira pontos a rheumatoid arthritis ábrázolása, hogy nem téveszthető össze más ízületi betegséggel (73. és 74. kép). Dürer rézmetszeten ugyancsak megfigyelhető minden olyan eltérés (Morales-Torres 1996), amit manapság az előrehaladott rheumatoid ízületi gyulladás külső jelének tartunk (75. kép). Anélkül, hogy állást foglalnék a reumás polyarthritist időbeni megjelenésének kérdésében, meg kell állapítanom, hogy a művészeti alkotásokon jóval többször fordul elő, mint az orvosi írásokban és paleopathologiai leleteken.

A köszvény (arthritis uratica) nem volt annyira gyakori, mint azt a korábbi irodalmi alkotások, feljegyzések, emlékiratok és az orvosi közlemények sugallják. Az öskörtani észlelések szerint Európa két régiójában, a Brit szigeteken, valamint a Bizánci Birodalom területén jelentkezett nagyobb számban. Nagy Britanniából számtalan festményen, grafikán, gúnyrajzon (76. kép) szerepelnek köszvényes betegek. Michelangelo 1963-ban megjelent összegyűjtött írásából tudjuk, hogy a művészt podagra gyötörte. Nem csodálkozhatunk azon, hogy Raffaello, a kortárs rivális festő egyik alkotásán (Espinel 1999) szerepelteti a köszvényes Michelangelot (77. kép).

Arthropathia psoriaticának vélem egy szicíliai mozaikon szereplő személy betegségét. A köztudatban úgy ismerik, hogy Krisztus a bélpoklost gyógyítja meg, azonban a bőrbaj sokkal inkább pikkelysömörnek látszik, s a beteg térdízületének duzzadtsága (sem ez, sem a kiütések nem tartoznak a lepra tünetei közé) is arra utal, hogy psoriasis arthropathiával állunk szemben (78. kép).

Aspina ventosa (ostitis tuberculosa phalangeorum) már „elfeledett” kórformának számít, de korábban sokszor látták tuberkulózisban szenvedőkön. Az ujjpercek orsó-szerű duzzanata annyira jellegzetes, hogy csaknem bizonyosra vehetjük, ezt festette meg El Greco Szt. Péter kezén (79. kép).

Bizonytalan ízületi eltérések körébe sorolható számos olyan megjelenítés, amelyekről csak annyit mondhatok, hogy patológiásat mutat. Nem dönthető el, hogy El Greco egyik képén Szt. András kezén köszvényes vagy reumás csomót tüntetett-e fel (80. kép). A korábban már említett szombathelyi oltárképen (51. kép) látható koldus csípő-, térd-, és bokaízületei kontraktúrák, a térd hatalmasan duzzadt, de nem ad felvilágosítást a gonarthritist okára vonatkozóan (81. kép).

IRODALOM

- Adebajo AO:* Rheumatoid arthritis: a twentieth century disease in Africa? *Arthritis & Rheumat.* 30, 248-249 (1990)
- Dequeker, J.:* Arthritis in Flemish paintings (1400-1700). *Brit. Med. J.* 1., 1203-1205, (1977).
- Dequeker, J.:* Paleopathology of rheumatism in paintings. In: Ortner, D.J., Aufderheide, C. (szerkesztők): *Human paleopathology. Current synthesis and future options.* Smithsonian Institution Press. Washington. 1991. (216-220. old.)
- Dequeker, J., Rico, H.:* Rheumatoid arthritis-like deformities in an early 16th -century painting of the Flemish-Dutch School. *JAMA*, 266, 249-251, (1992).
- Dequeker, J.:* Siebrandus Sixtius: Evidence of rheumatoid arthritis of the robust reaction Type in a seventeenth century Dutch priest. *Ann. Rheum. Dis.* 51, 561-562, (1992).
- Morales-Torres, J.:* Rheumatoid Arthritis and disability depicted in a Dürer engraving. *J. Rheumatol.* 23, 1673-1675, (1996).
- Rothschild, B.M., Wood, R. J.:* Symmetrical erosive disease in archaic Indians: The origin of rheumatoid arthritis in the New World. *Semin. Arthrit. Rheum.* 19, 278-284, (1990).
- Rothschild, B.M., Martin, L. D.:* Paleopathology. Disease in the fossil record. CRC. Press, Boca Raton, -Ann Arbor, -London, 1993.